

3. Klasyfikacja młynów ziemi łomżyńskiej

Sylweta młyna kojarzy się z prostopadłościenną, zwykle zwartą, wyniosłą bryłą, przykrytą dwuspadowym dachem, założoną na prostokącie. Wydawać się może, że trudno tu o wyodrębnienie typów o wspólnych cechach, wyróżniających pewną grupę młynów od reszty.

Jednak i na ten, z pozoru prosty obiekt, spojrzeć należy wieloaspektowo.

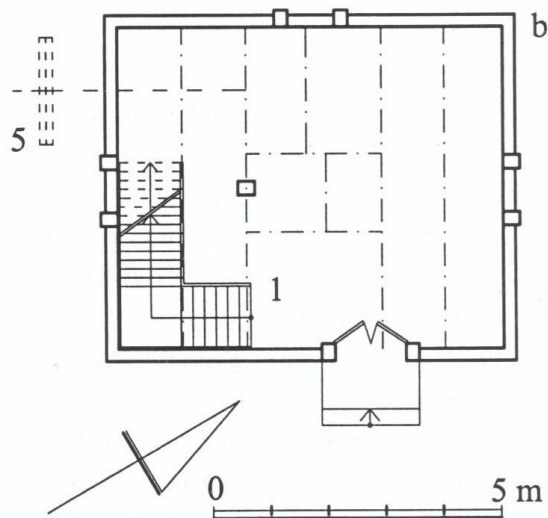
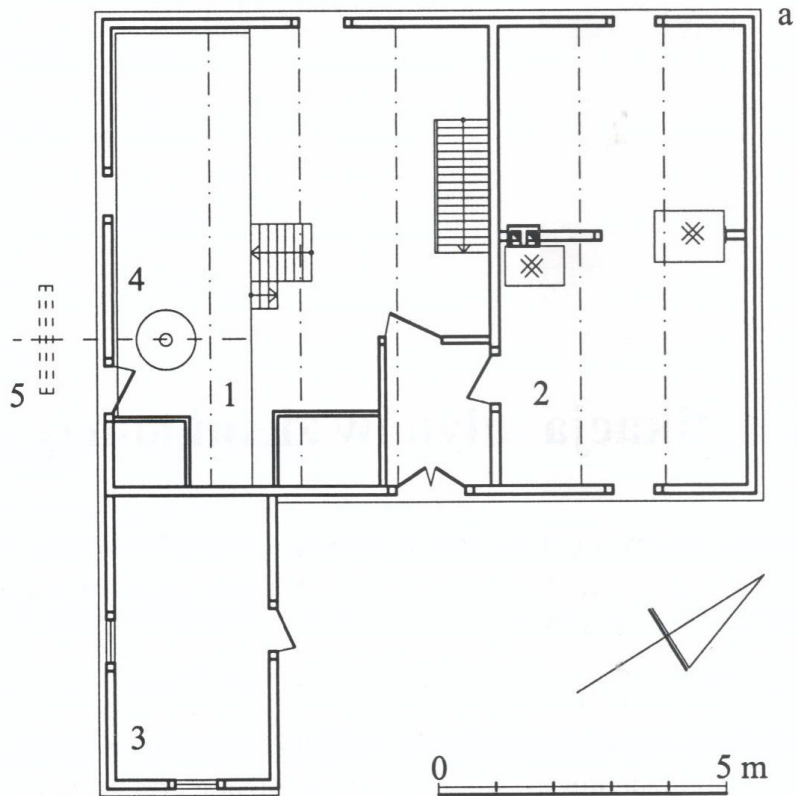
Młyny sklasyfikować można szeregując budynki w określone grupy, ze względu na ich rozwiązania techniczne lub funkcjonalne. W rozdziale tym zostaną pominięte typy rozwiązań konstrukcyjnych i materiałowych; będą omówione w kolejnych częściach pracy. Wyodrębnione natomiast zostaną typy młynów, wynikające z przystosowania budynków do poszczególnych rodzajów napędu. Podział będzie wynikał także z lokalizacji transmisji – co miało m.in. wpływ na plan budynku. Inną cechą wyróżniającą pewne grupy obiektów jest rozwiązanie komunikacji pionowej w młynach. Nie bez wpływu na ukształtowanie bryły i planu budynku były też funkcje dodatkowe, łączone z funkcją zasadniczą – przemiałem zboża.

Najbardziej oczywisty i znaczący jest ogólny podział wynikający z rodzaju napędu – na grupę młynów o napędzie wodnym oraz grupę młynów motorowych. Różnią się one w zależności od napędu planem przyziemia i kształtem bryły.

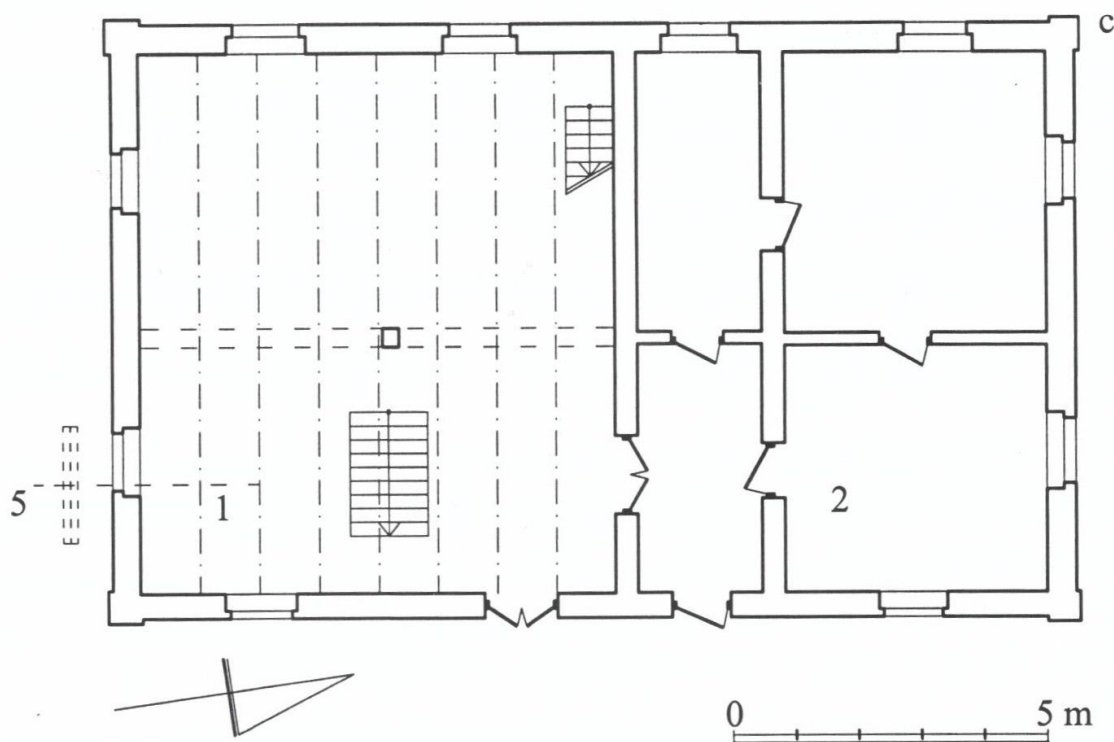
Młyny wodne były napędzane kołem wodnym lub turbiną.

Młyny z kołem wodnym nie miały przybudówki do głównej części produkcyjnej, koło nie wymagało bowiem osłony przed warunkami atmosferycznymi; stanowiło ono ruchomy element zewnętrzny o znaczących rozmiarach (np. koła podsiębierne) – ok. 6 m średnicy; (por. młyny w Goniądzu, Winnej Poświętnej, Kuczynie, Ciechanowcu–Nowodworach, czy w Dobrym Lesie – obecnie w skansenie). Z kolei przy młynach wodnych napędzanych turbiną znajdowała się komora turbiny – niewielka przybudówka, chroniąca przekładnię zębatą stożkową (zmieniającą kierunek obrotów turbiny z pionowego na poziomy). Uwidocznione to było w planie i bryle odrębnym niewielkim elementem budynku, przyległym do części głównej – produkcyjnej (młynicy).

Młyny motorowe napędzane bywały parą (lokomobilą), silnikiem spalinowym (gazowym lub olejowym) lub też silnikiem elektrycznym. I w tej grupie można wyróżnić

Młyny napędzane kołem wodnym – rzuty przyziemia: a) Goniądz, b) Leszczka Duża, c) Wójtostwo; Oznaczenia: 1 – młyn, 2 – mieszkanie młynarza, 3 – część gospodarcza, 4 – złożenie kamieni młyńskich, 5 – nieistniejące koło wodne (oprac. arch. Dorota Balińska)

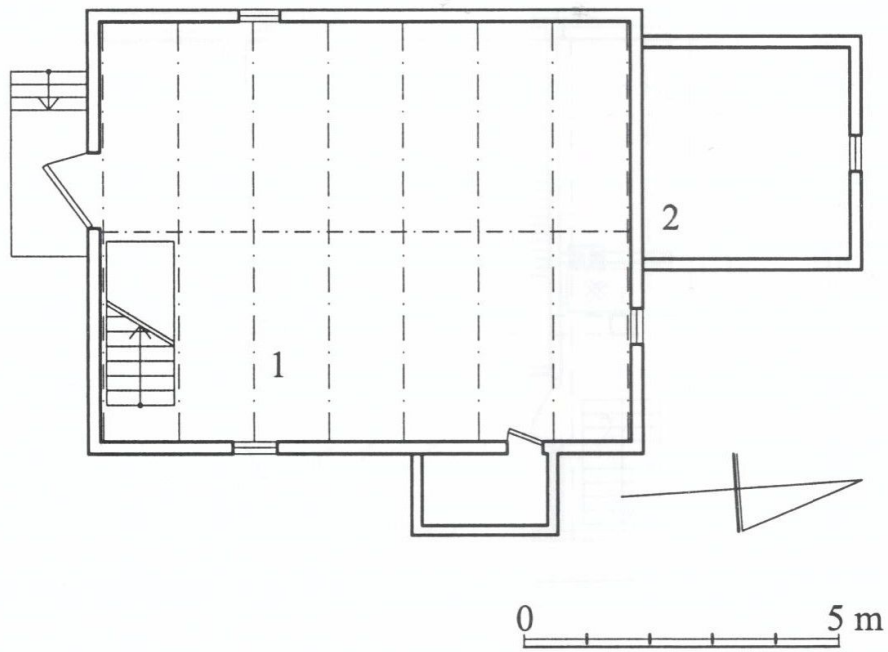

podgrupy. W młynach parowych stosowano lokomobilę przewoźną lub stacjonarną. W razie używania tej pierwszej nie wznoszono stałej osłony – nie byłaby przydatna. W wypadku lokomobili stacjonarnej, ustawionej na stałe na fundamencie, wznoszono nad nią zadaszenie lub budynek (w Ławskim Młynie – zachował się fundament, w Szczuczynie istniała przybudówka na lokomobilę, którą rozebrano po sprzedaży lokomobili na złom w 1965 r.).

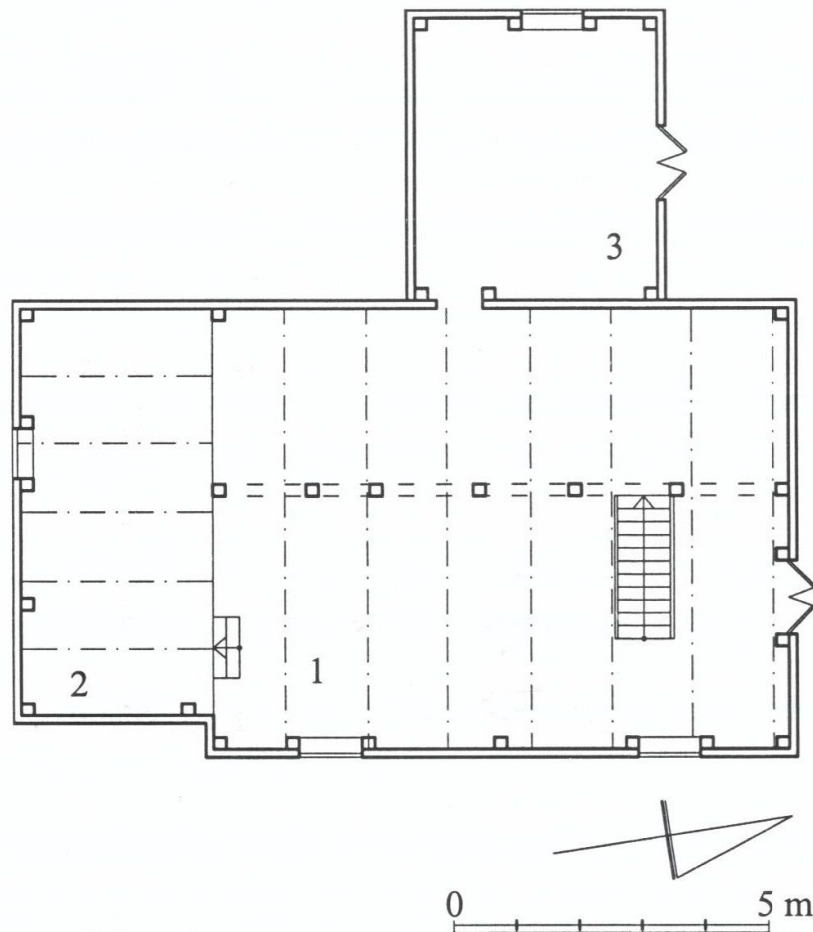
W budynku młyna o napędzie spalinowym (na gaz lub olej napędowy), przy głównej części produkcyjnej znajdowała się parterowa motorownia o znacznych rozmiarach, mieszcząca nie tylko silnik, lecz także często magazyn paliwa lub warsztat pomocniczy (por.: Szepietowo, Kruzy – motorownia na silniki olejowe, Sokoły – motorownia na silnik gazowy).

Młyny elektryczne miały zwykle mniejszą motorownię, zwartą również z zasadniczym budynkiem na poziomie piwnicy (młyn w Grajewie). Ten rodzaj młynów bardzo często obywat się bez motorowni, – silnik elektryczny mieścił się bowiem bez przeszkód w obrębie budynku produkcyjnego, np. w piwnicy – jeśli ta była sucha (Grabowo, Rutki Kossaki).

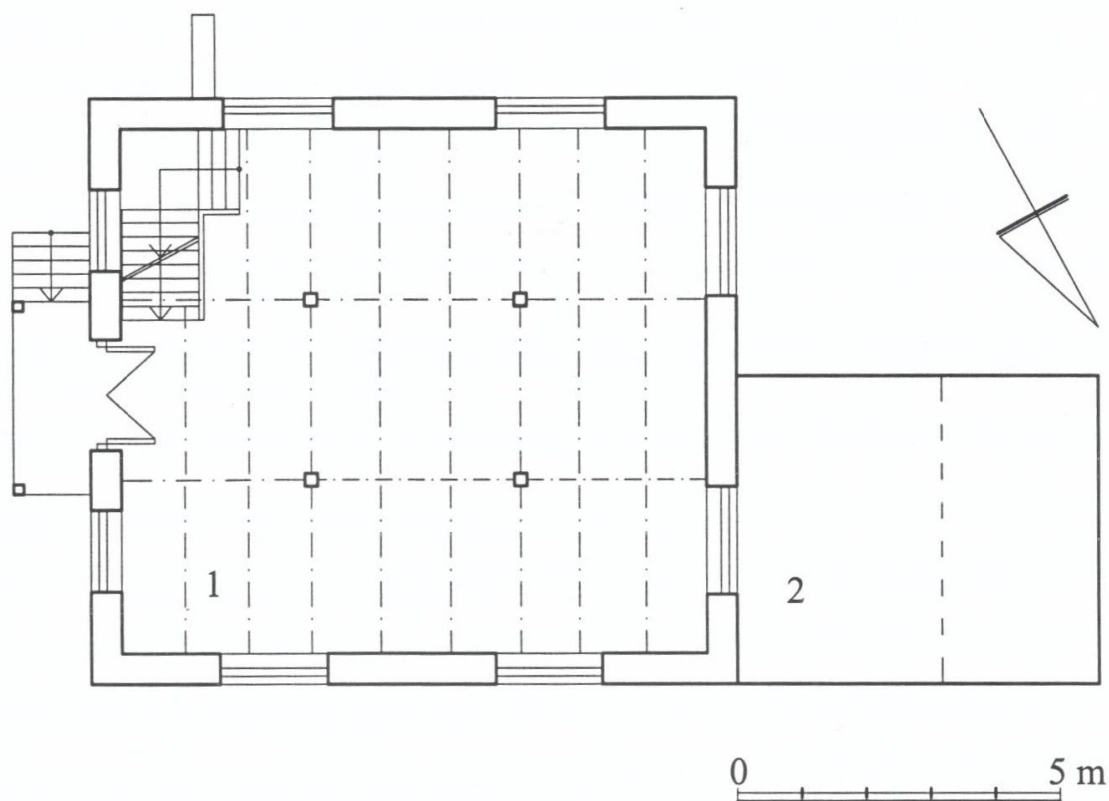
Z powodu kolejnych przekształceń napędu niektóre młyny zachowały przybudówki różnych rodzajów. Do takich należy młyn w Podbielku, gdzie do dziś czynna jest turbina, posadowiona w nowoczesnej stalowej komorze, nad którą wznosi się dawna drewniana komora turbiny, obok natomiast znajduje się motorownia – nieczynna dziś i przekształcona na pomieszczenie gospodarcze, młyn zaś jest zwykle napędzany silnikiem elektrycznym, co nie wpłynęło już na jego bryłę i plan.

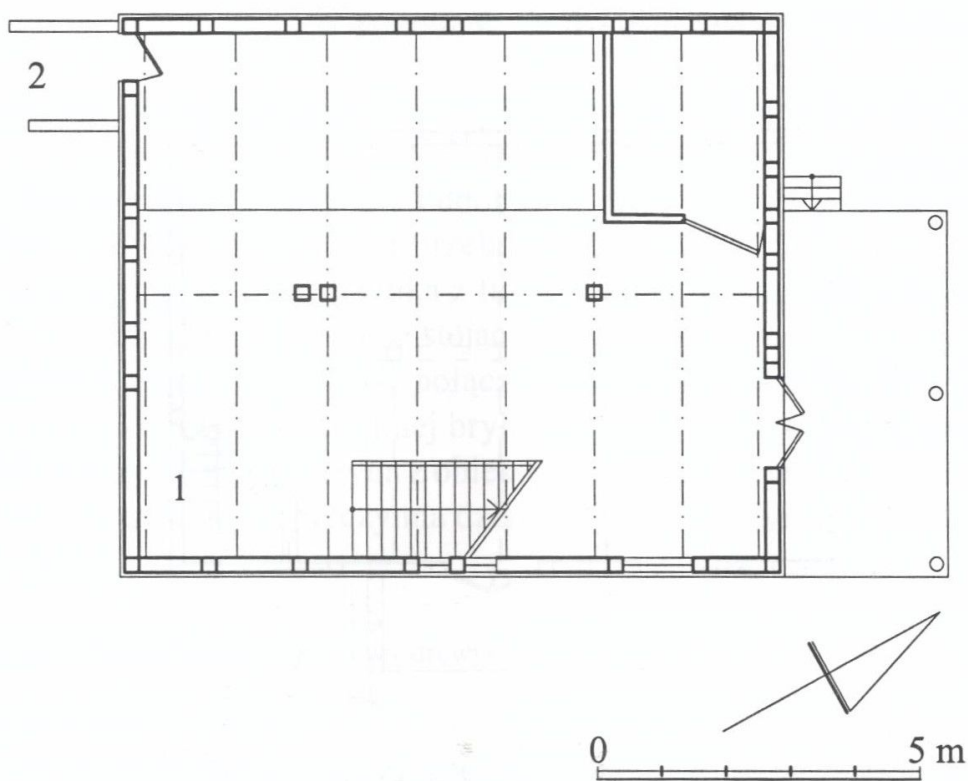
Kałęczyn, młyn wodny napędzany turbiną Francisa – rzut przyziemia:
1 – młyn, 2 – komora turbiny (oprac. arch. Dorota Balińska)

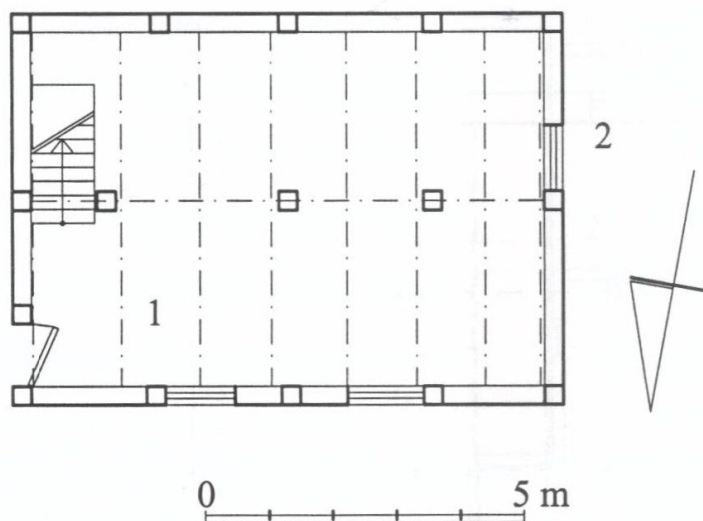
Podbielko Małe, młyn wodny napędzany turbiną Francisa – rzut przyziemia:
1 – młyn, 2 – komora turbiny, 3 – pomieszczenie gospodarcze (oprac. arch. Dorota Balińska)

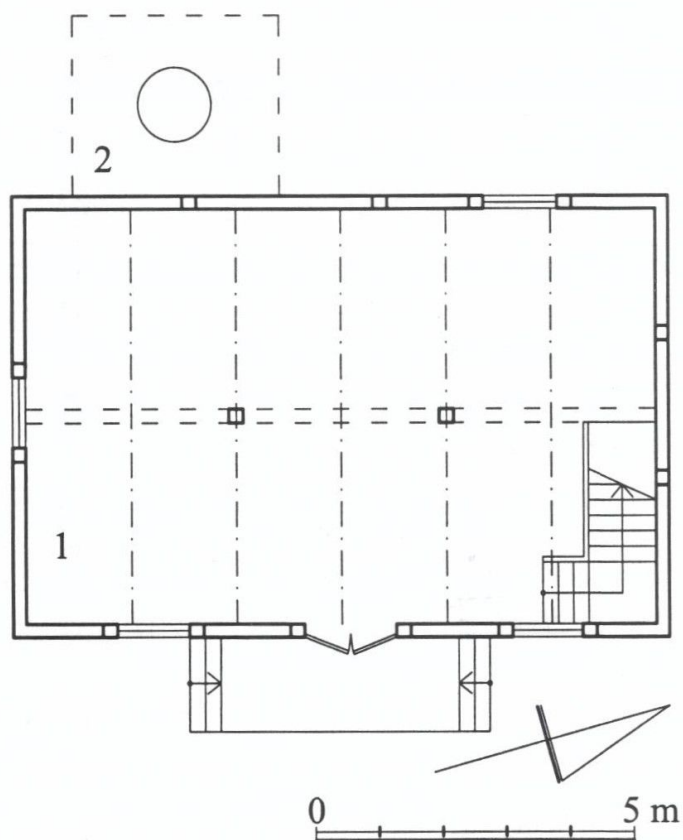
Ołtarze Gołaczce (Zuzela), młyn wodny napędzany turbiną Francisa – rzut przyziemia:
1 – młyn, 2 – komora turbiny (oprac. arch. Dorota Balińska)

Popiołki, młyn wodny napędzany turbiną Francisa – rzut przyziemia:
1 – młyn, 2 – komora turbiny (oprac. arch. Dorota Balińska)

Wyłudzin, młyn wodny napędzany turbiną Francisa – rzut przyziemia:
1 – młyn, 2 – nieistniejąca komora turbiny (oprac. arch. Dorota Balińska)

Zalewy, młyn wodny napędzany turbiną Francisa – rzut przyziemia:
1 – młyn, 2 – komora turbiny (oprac. arch. Dorota Balińska)

W rozplanowaniu rzutów przyziemia młynicy zwraca uwagę wpływ rozmieszczenia transmisji napędu. Zwykle umieszczano ją w piwnicy – był to najczęstszy typ rozwiązania. Niekiedy jednak młyn nie otrzymywał podpiwniczenia z różnych praktycznych powodów, np. występowania wysokiej wody gruntowej lub konieczności zmniejszenia kosztów budowy. W przyziemiu wznoszono wówczas drewniany podest, dostępny po kilku stopniach, biegnący wzdłuż budynku. Pod nim, niekiedy w nieznacznym zagłębieniu, mieścił się wał transmisyjny. Tego typu rozwiązania zastosowano w wielu młynach (m.in. w Szepietowie, Dąbrówce Kościelnej, Wysokiem Mazowieckiem, Czyżewie, Łopieniach Szelągach i innych).

Innego rodzaju podział wynika z rozwiązań komunikacji pionowej. W młynach kilkukondygnacyjnych lub przynajmniej z użytkowym poddaszem, komunikacja osobowa odbywa się za pomocą schodów. (Zboże i mąka są transportowane przenośnikami kubkowymi – elewatorami lub rurami opadowymi). Schody są zwykle otwarte – proste jednobiegowe lub łamane dwubiegowe, najczęściej umieszczone przy ścianie lub w narożniku⁶⁹.

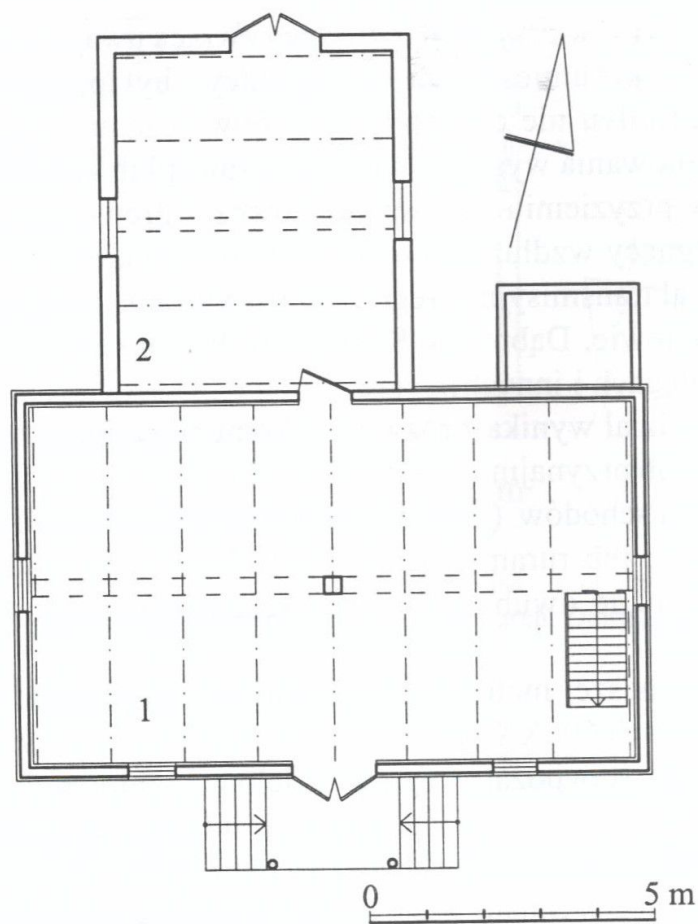
W budynkach o młodszej metryce (zbudowanych lub przebudowanych po drugiej wojnie światowej w latach 60. XX w.) zaprojektowano kilkakrotnie, zapewne ze względów bezpieczeństwa przeciwpożarowego wydzielone, ogniotrwałe dwubiegowe klatki schodowe. Na omawianym terenie wykonano je w młynach w Grabowie, w Borkowie, w Bronowie, w Chrzanowie, w Radziłowie i w Jedwabnem. Zaprojektowano również oddzielną klatkę w młynie w Śniadowie – ale ta nie została zrealizowana. W niektórych młynach wystąpiły dodatkowe urządzenia usprawniające pracę młynarzy. Zamontowano w nich oprócz schodów prowizoryczne windy towarowe w drewnianych prowadnicach. Stwierdzono ich istnienie w młynie w Dąbrówce Kościelnej oraz Leśniewie Niedźwiedziu. Należy tu zaznaczyć, że były to młyny zbudowane przez młynarzy, którzy wrócili z kapitałem i doświadczeniami z Ameryki. Być może, podpatrzyli takie rozwiązanie podczas swych podróży. Podobne windy wprowadzono wtórnie w młynach w Pęchratce i w Srebrnej, po ich przebudowie w latach 1946–1950.

Kolejna klasyfikacja młynów wynika z funkcji, jakie są pełnione w bryle obiektów. Budynki młynów mogą być albo wolno stojące (jedno lub kilkukondygnacyjne), albo też zwarte z innym obiektem. Może to być połączenie młynicy z domem mieszkalnym młynarza (niekiedy zamkniętym w tej samej bryle budynku⁷⁰, kiedy indziej przyległym do niego⁷¹). Niekiedy był to zespół młyna z obiektem przemysłowym, obsługiwanym przez wspólny napęd (zachowała się nieczynna dziś gręplarnia w młynie motorowym w Win-

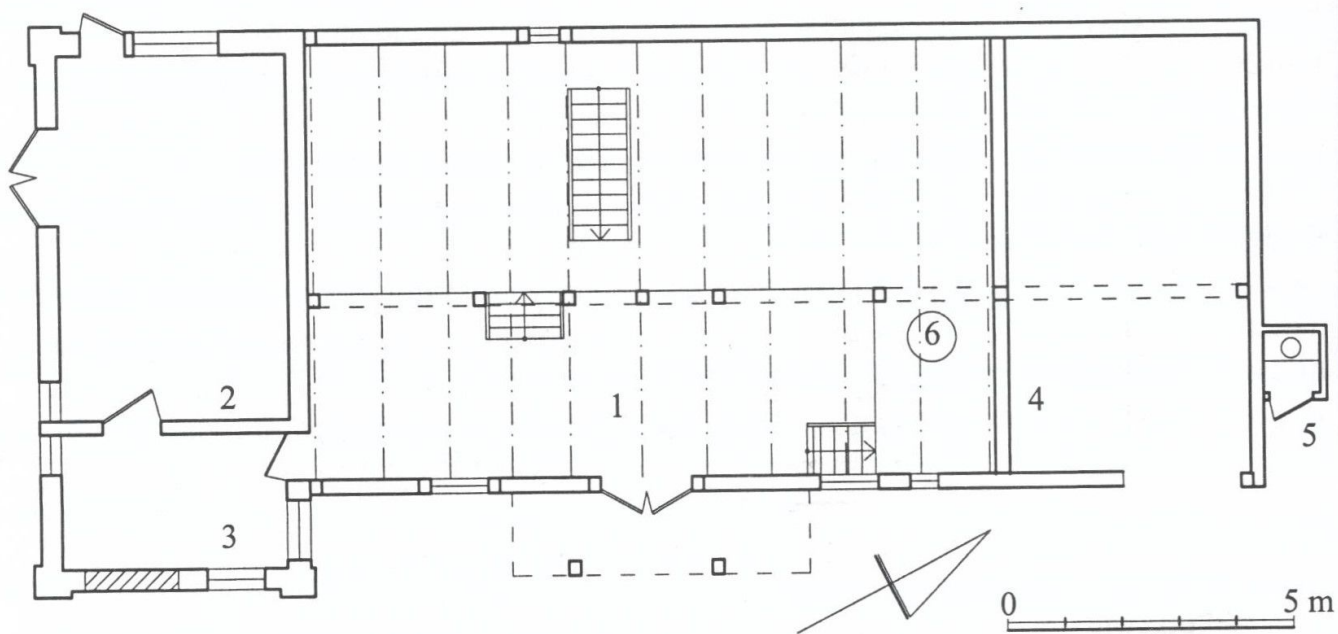
⁶⁹ Konstrukcja schodów najczęściej bywa drewniana, schody są drabiniaste policzkowe, najczęściej – choć nie zawsze – zabezpieczone poręczą.

⁷⁰ W Borkowie (Rakowie Starym), Bronowie, Chrzanowie, Kałęczynie, Grabowie, ale również i w Goniądzu i w obu młynach w Wójtostwie dom i młynica znajdują się pod wspólnym dachem, jako jedna zwarta bryła.

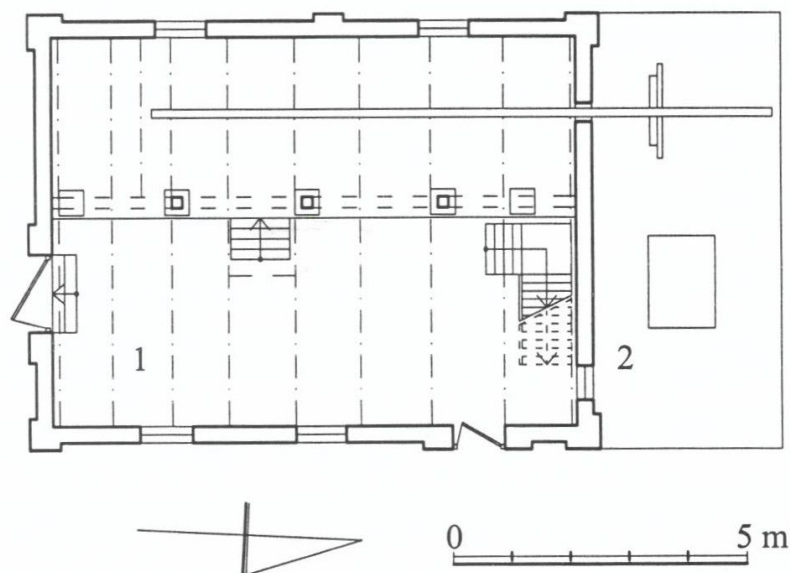
⁷¹ Między innymi w Glinkach, Kolnie Łabnie, Bartkowiźnie, Dzierzbi, Winnej Poświętnej domy młynarza dobudowano do młyna.

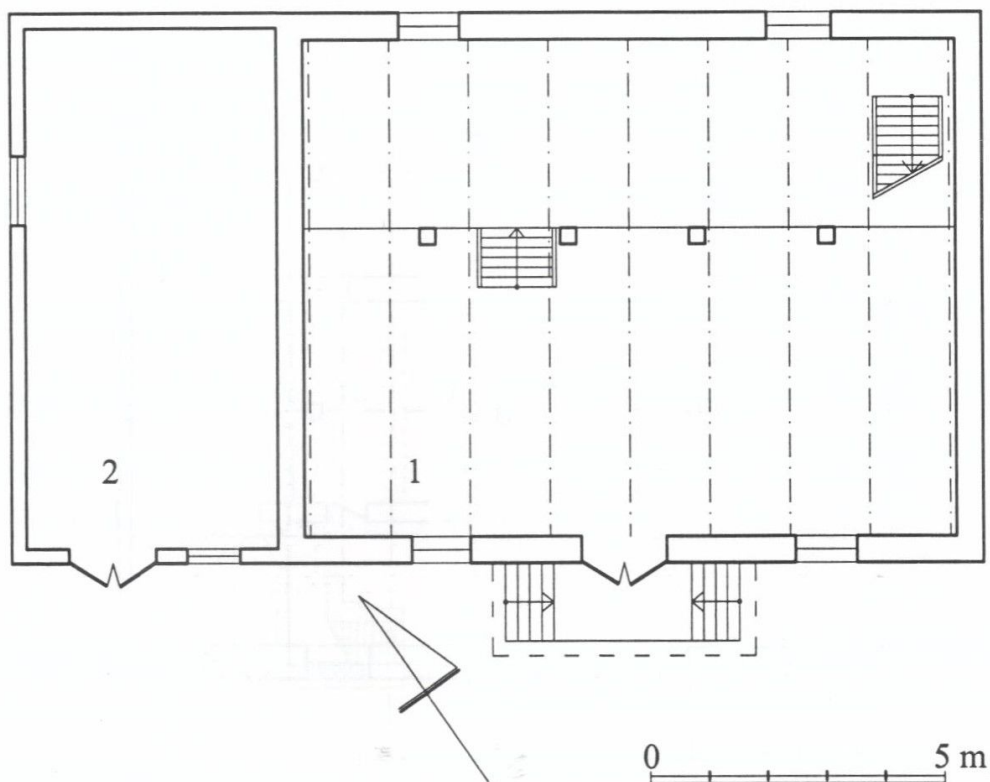
Czaje Bagno, młyn motorowy – rzut przyziemia:
1 – młyn, 2 – motorownia (oprac. arch. Dorota Balińska)

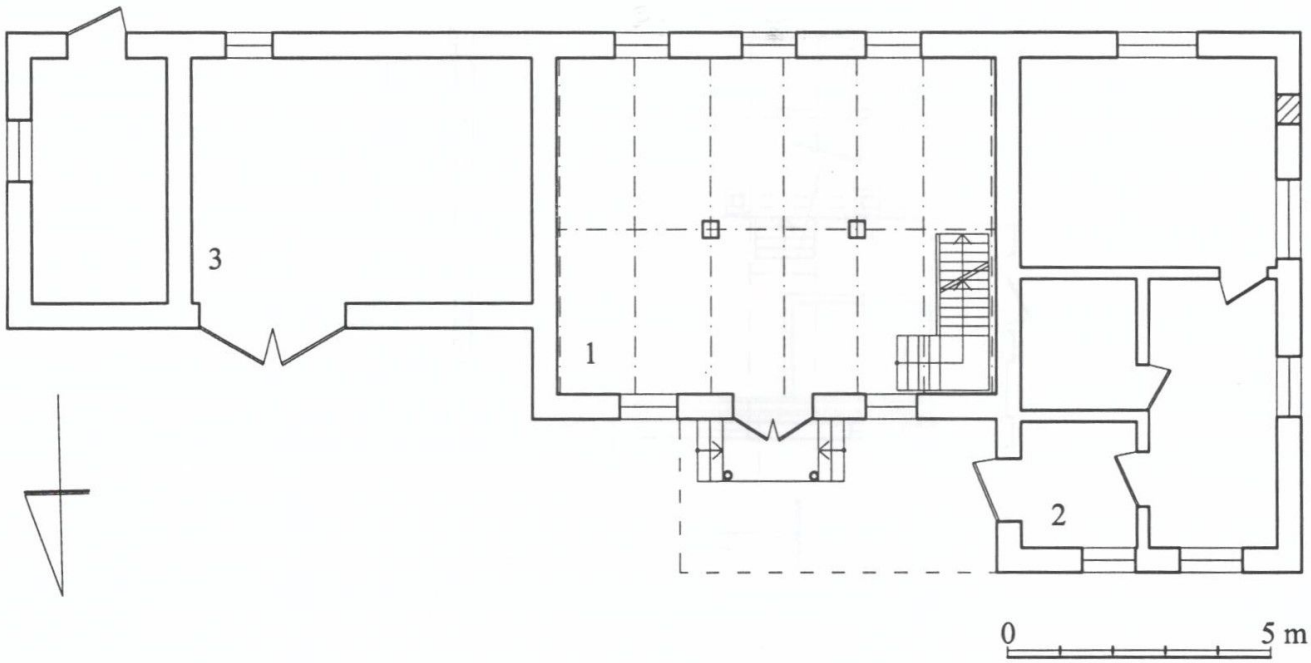
Czyżew Osada, młyn motorowy – rzut przyziemia:
1 – młyn, 2 – motorownia 3 – kantar, 4 – pomieszczenie gospodarcze, 5 – szalet,
6 – złożenie kamieni młyńskich (oprac. arch. Dorota Balińska)

Dąbrowka Kościelna, młyn motorowy – rzut przyziemia:
1 – młyn, 2 – relikty motorowni (oprac. arch. Dorota Balińska)

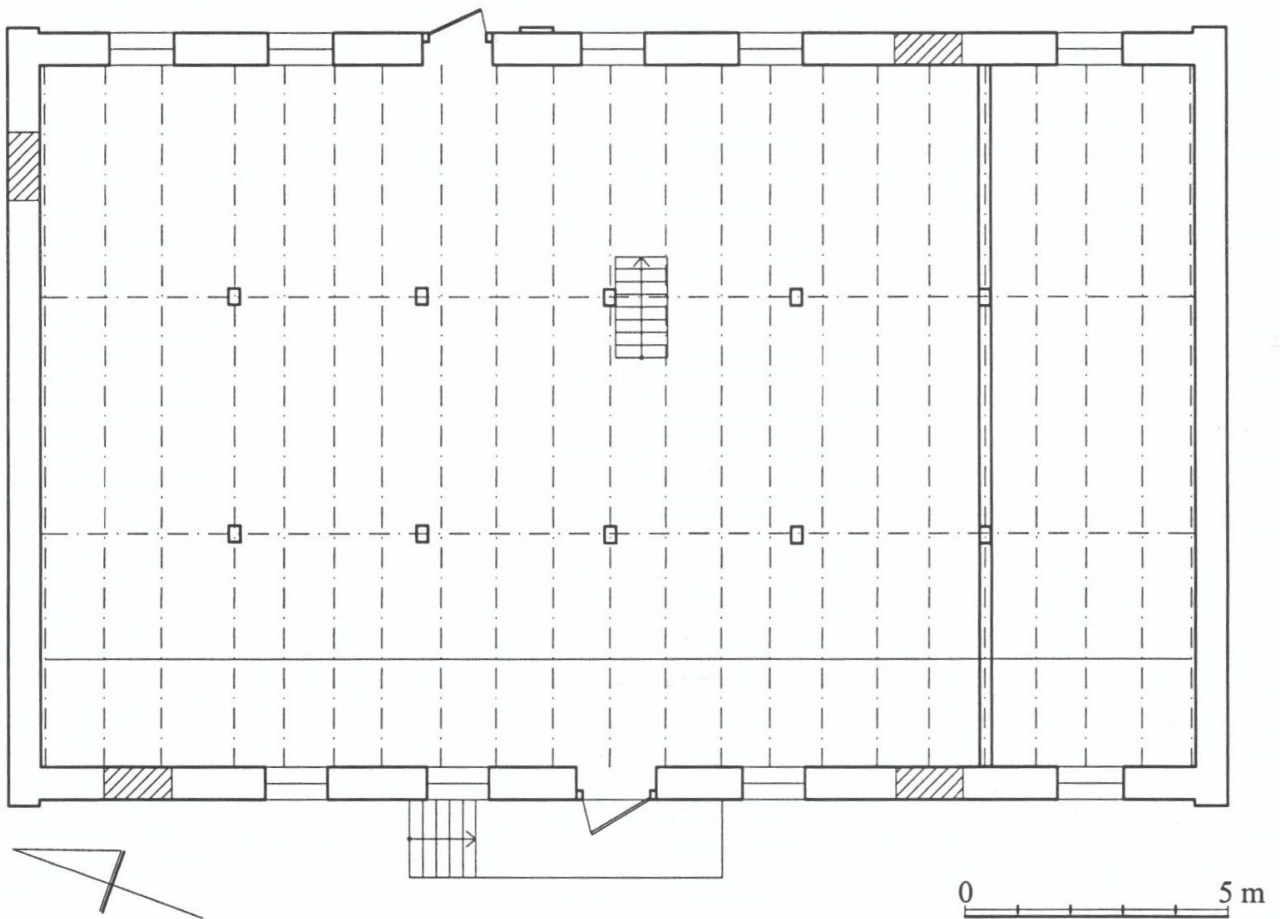

Kruzy, młyn motorowy – rzut przyziemia:
1 – młyn, 2 – motorownia (oprac. arch. Dorota Balińska)

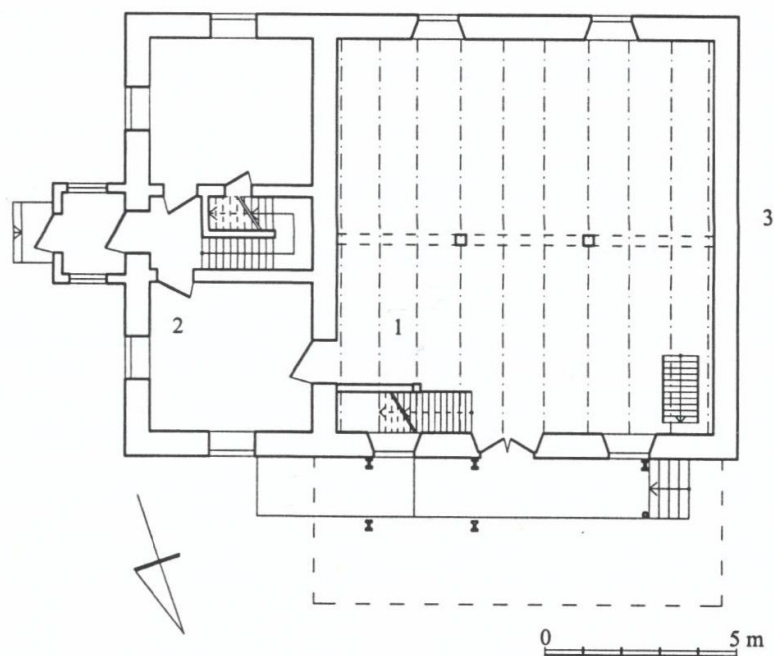

Winna Poświętna, młyn motorowy – rzut przyziemia:

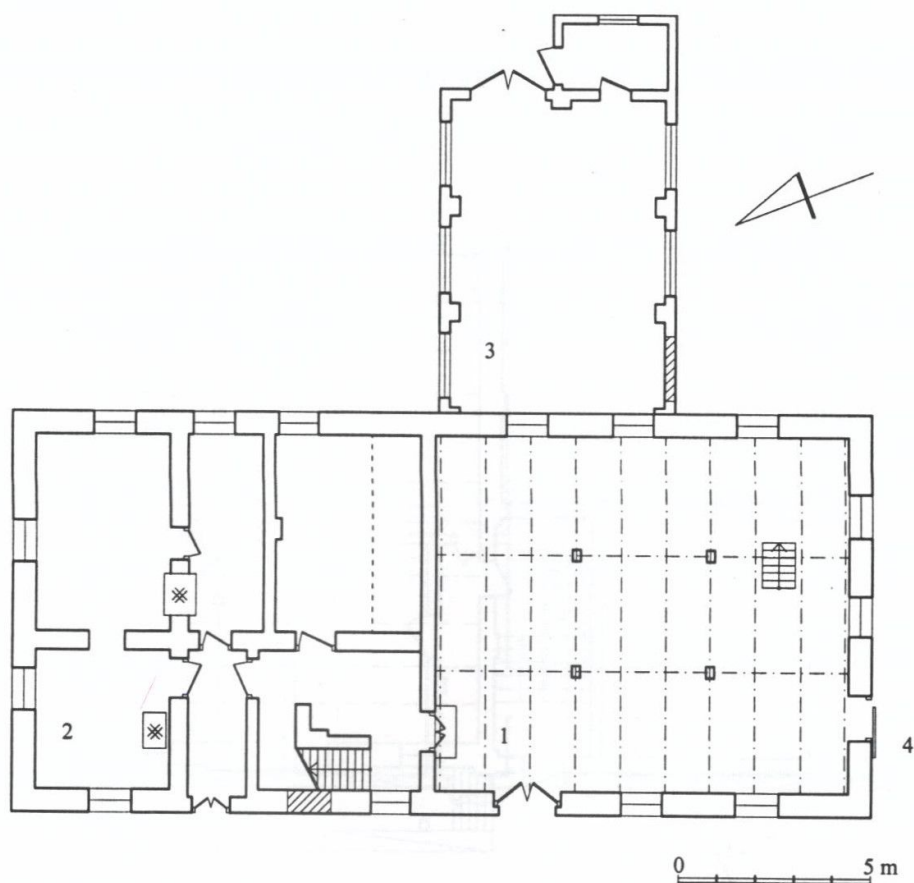
1 – młyn, 2 – dawna motorownia (następnie mieszkanie), 3 – gręplarnia (oprac. arch. Dorota Balińska)

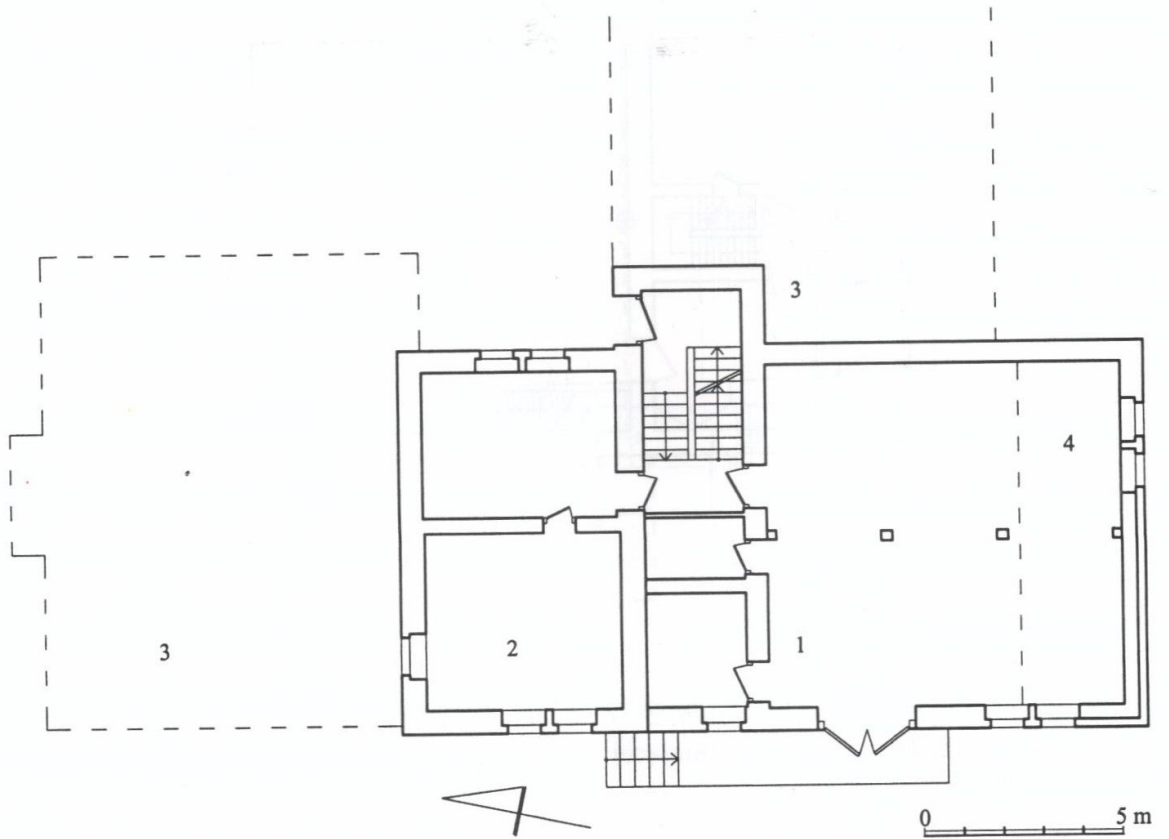
Młyn parowy w Szczuczynie Pawełkach (oprac. arch. Dorota Balińska)

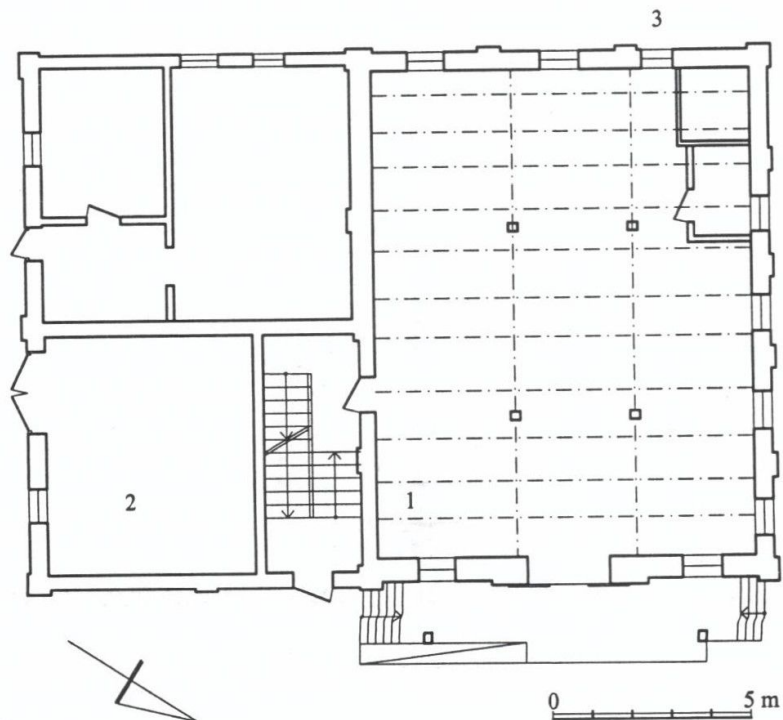
Plan młyna w Borkowie: 1 – młyn, 2 – część administracyjna, socjalna i mieszkalna, 3 – domniemana lokalizacja nieistniejącej komory turbiny (oprac. arch. Dorota Balińska)

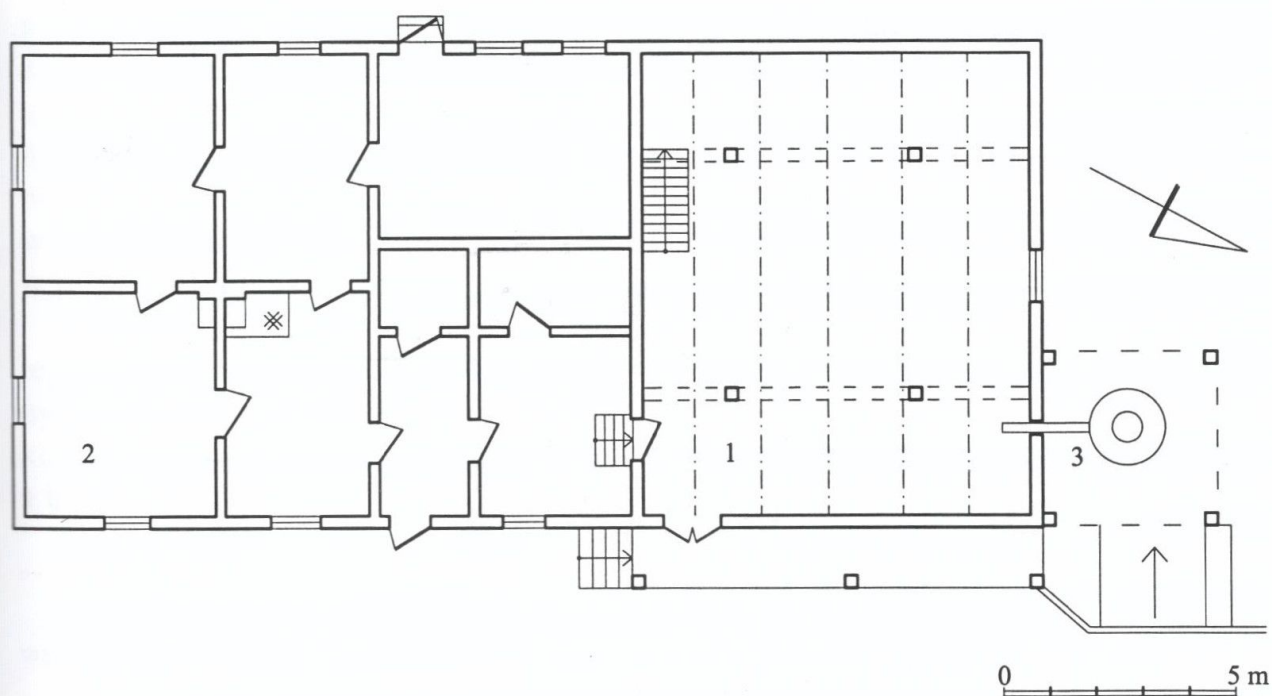
Plan młyna w Bronowie: 1 – młyn, 2 – mieszkanie młynarza, pomieszczenie socjalne i administracyjne, 3 – motorownia dobudowana po drugiej wojnie światowej, 4 – lokalizacja nieistniejącej komory turbiny (oprac. arch. Dorota Balińska)

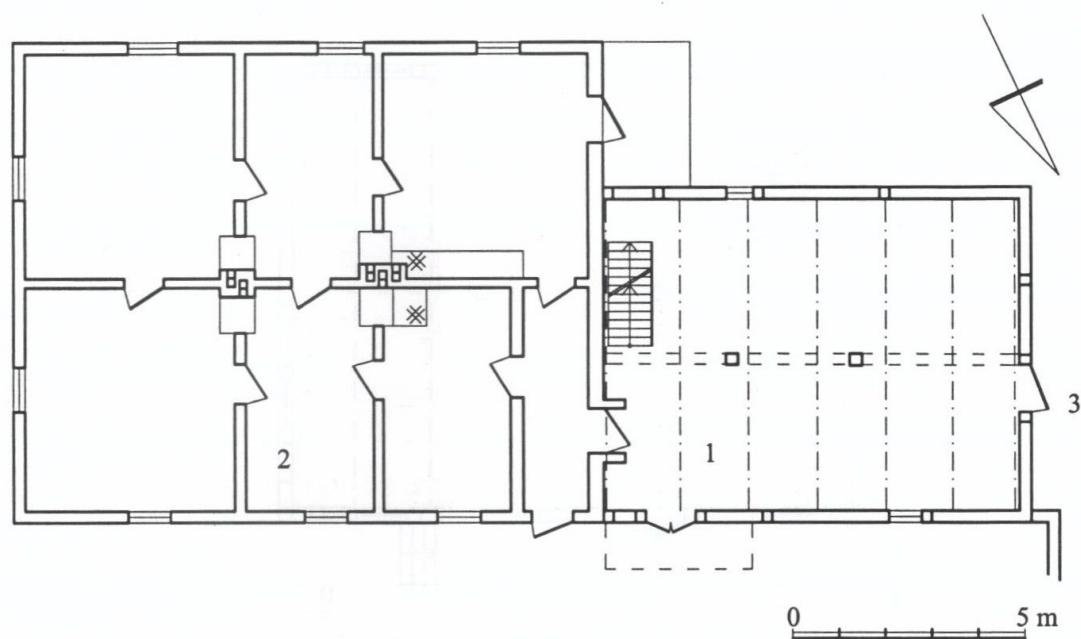
Plan młyna w Chrzanowie: 1 – młyn, 2 – mieszkanie młynarza, 3 – część niezrealizowana, 4 – turbina i kanał roboczy (oprac. arch. Dorota Balińska)

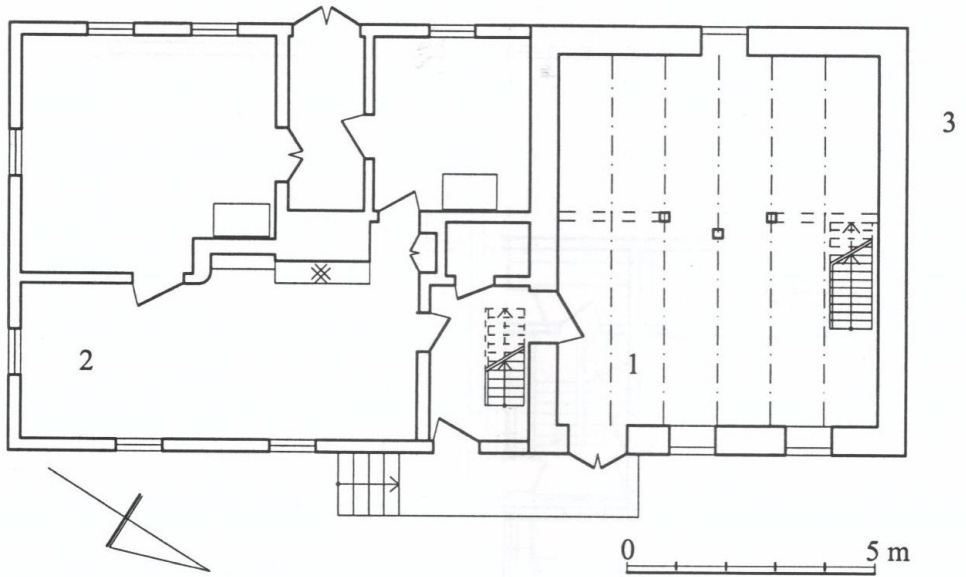
Plan młyna w Radziłowie: 1 – młyn, 2 – część gospodarza, 3 – domniemana lokalizacja nieistniejącej komory turbiny (oprac. arch. Dorota Balińska)

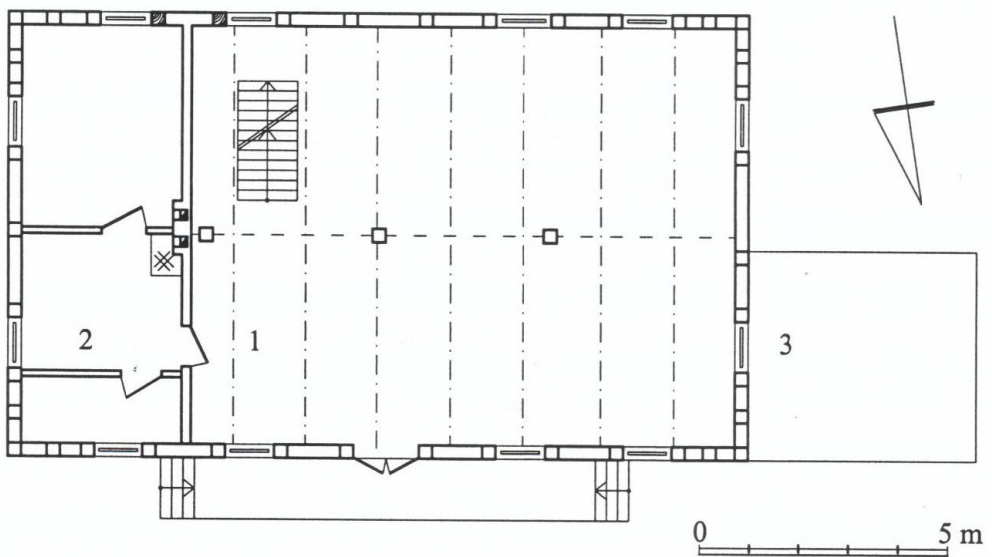
Bartkowizna: 1 – młyn, 2 – mieszkanie młynarza, 3 – komora turbiny
(oprac. arch. Dorota Balińska)

Dzierzbia: 1 – młyn, 2 – mieszkanie młynarza, 3 – lokalizacja nieistniejącej komory turbiny
(oprac. arch. Dorota Balińska)

Glinki, obecna funkcja młyna: 1 – młyn, 2 – mieszkanie młynarza,
3 – lokalizacja nieistniejącej komory turbiny (oprac. arch. Dorota Balińska)

Karwowo, obecna funkcja młyna: 1 – młyn, 2 – mieszkanie młynarza,
3 – komora turbiny (oprac. arch. Dorota Balińska)

nej Poświętnej i relikty tartaku przy ruinach budynku młyna w Ławskim Młynie). Nie zachowały się inne znane z przekazów młyny połączone z tartakami⁷² lub foluszami⁷³, umieszczonymi w odrębnych parterowych, przyległych do młyna obiektach. Można jednak stwierdzić, że sprzężenie młyna z innym obiektem przemysłowym, obsługiwanym przez ten sam napęd, nie należało kiedyś do rzadkości. Gdy napęd wodny, umieszczony w nurcie rzeki był wspólny, wówczas obiekty przemysłowe były niekiedy lokalizowane w bliźniaczych budynkach, po dwóch stronach jej koryta⁷⁴.

Podsumowując – rodzaj napędu stosowanego do pracy młyna wpływał na kształt jego bryły. Zróżnicowanie bryły zależęć też mogło od rodzaju i liczby funkcji łączonych z młynem. Zróżnicowanie budynków w planie zależało od wymienionych czynników, ale również wynikać mogło z innych, takich jak lokalizacja transmisji napędu, a także rozwiązania komunikacji pionowej w młynie.

⁷² W Bożejewie Starym i Wyłudzinie są wzmiankowane tartaki obsługiwane wraz z młynem przez wspólny napęd wodny.

⁷³ W młynach w Kownatach i Wojtkowicach znajdował się także folusz.

⁷⁴ W 1944 r. oddział SS wysadził w powietrze XVIII-wieczny młyn z gremplarnią w Sitawce k. Janowa Podlaskiego. Obiekty były poruszane dwoma kołami wodnymi, zlokalizowanymi po dwóch stronach rzeki.